
УДК 378.11

Надія Кічук,
доктор педагогічних наук, професор,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
м. Ізмаїл

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО СТВОРЕННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА УЧНЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті порушено проблему активізації вчителем пізнавальної самостійності молодших школярів через професійно-компетентне створення освітнього середовища у початковій школі. Обґрунтовано доцільність розглядати готовність майбутнього вчителя початкових класів до створення освітнього середовища як результат його професійної підготовки до інноваційної діяльності.

Ключові слова: освітнє середовище; вчитель початкових класів; моделювання, проектування, реалізація освітнього середовища.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Реалії сьогодення вимагають від особистості здатності до самозмін, що має безпосередній зв'язок із проблематикою особистісного саморозвитку. Ця здатність особистості природно виникає, утворюється у процесі її розвитку (А. Балл, О. Саннікова) і, як стверджують науковці, не може бути сформована методами “прямого продукування” і “вольового стимулювання” (К. Кречетников), а, здебільшого, детермінується освітнім середовищем. Не втрачає актуальності і значущості таке положення сучасної

© Кічук Н.

психолого-педагогічної науки: рівень розвитку освітнього середовища учня, зокрема, школи першого ступеня, визначає успішність процесу його саморозвитку та здатності до самозмін, можливості трансляції нових цінностей та творчої самореалізації. Ідеться по суті про суттєвий ресурс формування освітнього досвіду дитини вже з першого етапу її ставлення як школяра; цей ресурс постійно збагачується за рахунок вільного розвитку учня у процесі взаємодії суб'єктів (школярів, педагогів, шкільного психолога, соціального педагога, бібліотекаря).

Відмітимо, що феноменологія середовищного підходу досить різнопланово вивчається дослідниками. Навіть склалась позиція учених щодо поняття “культура середовища”, що тлумачиться з урахуванням, зокрема, специфіки освітнього процесу в навчальному закладі, й визначається як певний рівень розвитку суспільства, ступінь вияву творчості людей у їх діяльності та взаєминах і віддзеркалюється у створюваних ними духовних і моральних цінностях, а їх єдність і створює, врешті-решт, освітнє середовище будь-якого навчального закладу (Т. Кравченко, Ю. Мануйлова, Н. Немцова, Л. Новікова та ін.).

До того ж, низка дослідників (В. Козирев, О. Шахматова та ін.) уважають, що у такому різновиді освітнього середовища, як культурно-освітнє, доцільно розрізняти певні складові – суто освітню, мовну, міжособистісну.

Сучасними дослідниками доведено, що саме освітнє середовище одночасно може бути осмислено і як педагогічні умови щодо успішної освіти особистості (Н. Авдеева, Р. Степанов, І. Шендрік та ін.), і як цілісність, що сприяє ціннісно-смісловому “входженню” дитини в освітню сферу, підвищуючи її рівень освіченості (Н. Крилов, Н. Немцова, В. Петровський та ін.). Натомість освітнє середовище не може створитися саме по собі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання проблеми. Середовищний підхід до визначення ресурсів впливу на саморозвиток особливості не є новим. Про важливість актуалізації й реалізації цього ресурсу наголошувалося педагогами-класиками, діяльність яких припадала на різні історичні періоди. Так, у доробку С. Шацького йдеться про “педагогіку середовища”. Про вагу

“суспільного середовища дитини” у психологічних новоутвореннях особистості зазначав П. Блонський. На доцільності врахування чинника “дозвілля” в процесі становлення високоморальної особистості наполягав А. Макаренко. Конструктивність концепції В. Сухомлинського і сучасних дослідників (А. Богуш, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.) вбачається у розробленому педагогічному механізмі і розвитку “гуманістичного середовища”.

У сучасній психолого-педагогічній літературі широко використовуються поняття “середовище”, “простір”, “аура”, як синоніми, саме у контексті впливовості оточення на збагачення індивідуалізованих ресурсів розвитку. Щодо такого явища, як “освітнє середовище”, то його структуру, функції, методи проектування сучасні науковці трактують по-різному (Г. Беляєв, А. Панова, А. Цимбалару, В. Ясвін).

Аналітична робота, проведена нами на базі наукового фонду, що склався в цьому плані, дозволяє констатувати таке: з-поміж існуючих наукових підходів конструктивною варто вважати точку зору В. Ясвіна. Так, у площині трактування цього науковця, освітнє середовище – це, з одного боку, система впливів зразком, а з іншого – “можливості розвитку, що є в соціальному та просторово-предметному середовищі” [1, с. 14]. Відтак, маємо усі підстави спостерігати віддзеркалення такої закономірності: чим повніше особистість, зокрема, у молодшому шкільному віці, використовує можливості освітнього середовища, тим успішніше відбувається й її вільний і активний саморозвиток та саморух. Щодо останнього, то цю філософську категорію довідкові джерела визначають як “мимовільну зміну”, розглядаючи її “у зіставленні рухові, що відбувається під впливом тільки зовнішніх чинників; під час саморуху зовнішні впливи відіграють модифікаційну або опосередковану роль” [2, с. 330–331].

Досліджуючи освітнє середовище як педагогічне явище, науковці здебільшого єдині у визначенні таких його ознак: складність, цілісність, наявність широкого спектра модальності. Доведено, що саме освітнє середовище утворює “субстрат індивідуалізованої діяльності”, забезпечуючи “перехід” від навчальної до життєвої ситуації і репрезентуючи “діалектичну взаємодію” соціальних, просторово-предмет-

них, психолого-дидактичних складових, які й створюють своєрідну “систему координат” тих умов, впливів, тенденцій педагогічних цілей, що є провідними [3].

Мега статті. Враховуючи актуальність окресленої проблеми та зважаючи на ступінь її теоретичної та практичної розробленості, ставимо за мету визначити педагогічні умови, за яких у вищій школі уможлиблюється формування у майбутніх учителів початкових класів готовності до моделювання, проектування та реалізації освітнього середовища молодших школярів; обґрунтувати, що здатність студентів до вищеокресленого сегмента професійної діяльності доцільно осмислити як результат їх підготовки до педагогічних інновацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення наукової літератури свідчить, що вітчизняні та зарубіжні вчені активно досліджують підходи щодо становлення конкурентноспроможного вчителя початкових класів (Б. Бітінас, К. Інгенкамп, Л. Коваль, М. Марусинець, І. Пальшкова, Дж. Равен та ін.). Загальноприйнятими є ідеї, компетентнісного підходу, про важливість осмислення результату підготовки саме вчителя, “на якого чекають” – його здатність втілювати набуті у вищому навчальному закладі “знання в дії”. Компетентність особистості розглядається як новий вимір її освіченості, а здатність учителя формувати предметні компетентності в учнів початкової школи розцінюється як пріоритетне завдання особистісно-професійного становлення педагога.

Вивчення теоретичних засад компетентності парадигми дозволяє зробити принаймні три узагальнення, що розглядаються нами принципово важливими для розширення наукового знання щодо порушеної проблеми.

По-перше, найважливішим результатом сучасної початкової освіти виступають ключові та предметні компетентності учня. Науковці визначають: зміст будь-якого навчального предмета (“Я і Україна”, “Основи здоров’я”, “Я у світі”, “Літературне читання” тощо) не зводиться до компетенцій, хоча є наявний взаємозв’язок між компетенціями і предметним змістом. Засвоєння компетенцій спонукається не мотивами-стимулами, а особистісними смислами, які й впливають на світогляд

та життєву позицію школяра (Т. Байбара). Отже, ключові компетенції (надпредметні, метапредметні, базові) створюють певний “каркас” дій дитини, що стосуються і себе як особистості, і власної діяльності, і взаємодії з іншими (І. Зимня, С. Шишов, А. Хуторський). Щодо предметних компетенцій, то вони є більш конкретними, а тому вносять свій “об’єктивно зумовлений внесок” у процес оволодіння учнем певною ключовою компетенцією. На відміну від зазначеного явища, компетентність є особистісним утворенням, де наявні вольові, етичні, академічні, мотиваційні та поведінкові складові. Отже, у площині осмислення ваги освітнього середовища початкової школи визнаємо: будь-яка самостійна діяльність дитини не може ефективно відбуватися поза її здатності до творчості, сформованості творчих умінь. Освітнє середовище спроможне забезпечити такі обставини, “створити” таку конкретну ситуацію, яка й актуалізує вияв учнем компетентності, тобто здатності змобілізуватися. Відтак, принципово важливим завданням “створювачів освітнього середовища (насамперед педагога) виступає таке: задіяти означену “приховану можливість” учня.

По-друге, у площині компетентнісного підходу уможливорюється конкретизація наукового уявлення про феномен “прийняття педагогом ефективного рішення” відносно певної педагогічної ситуації. У нашому випадку – конкретики освітнього середовища, що склалась відносно певного молодшого школяра. У цьому відношенні значний науковий і суто практичний інтерес становить доробок М. Холодної відносно якісної характеристики знань саме компетентної людини. Це: різноманітність (важливо знати “багато про щось і щось про різне”); структурованість знань, їх категоріальний характер; принципова вага не тільки предметних (“що?”), а й процедурних (“як?”) знань; гнучкість, оперативність знань, а також тих знань, які належать до особистісного досвіду “наявних знань” і “знань про власне знання” [4, с. 14]. Отже, компетентна реалізація середовищного підходу вчителем початкових класів передбачає його вичерпну обізнаність у всій гамі аспектів освітнього середовища, “в якому живе і творить дитина” [5, с. 25].

Якщо з дослідницькою метою послуговуватися методом моделювання, то видається за можливе розрізняти такі параметри моделі:

структурна її характеристика, змістовна й операційна складові, практично-діяльнісний фонд. Нами розумілось ще й таке: принципово важливою є “прив’язка” моделі творчої особистості до її професійного призначення. Отож, намагаючись сформувати творчу особистість студента – майбутнього педагога, доцільно розуміти вищевикреслені параметри моделі у такий спосіб:

структурна характеристика віддзеркалює, з одного боку, інтерес майбутнього фахівця до педагогічних явищ, оперативність “переносу”, а з іншого – “бачення” проблемного поля, чутливість до педагогічних проблем і здатність до наукового підходу щодо їх розв’язання; відтак, принципово важливою є сформованість у студентів уже на етапі професійної підготовки у вищій школі науково-педагогічного стиля мислення;

змістова й операційна підструктури моделі творчої особистості репрезентують своєрідний “каркас” професійно значущих знань – віддзеркалення методологічної культури майбутнього педагога, його фахової компетентності, тобто усього того, що врешті-решт визначає стратегію професійної діяльності, широту “переносу” ним змісту, методів, прийомів професійних дій у нові нестандартні умови здійснення такої діяльності, її дієво-перетворювальну спроможність; на особливу увагу заслуговують судження (М. Мартинович) щодо якісних ознак професійно значущих знань, а саме – глибина (“шлях від явища до сутності”), стан узагальнень (“дистанція від педагогічного факту до узагальнень”), рівень узагальнень (йдеться про “широту переносу” у нову, нестандартну педагогічну реальність);

практично-дієвий фонд моделі творчої особистості фахівця (студента) складає те, що віддзеркалює специфіку суто професійно-педагогічної діяльності (В. Моляко, Н. Чернобрівкін, В. Чернобрівкіна та ін.), тобто те, що визначає її стратегію – систему мисленневих дій фахівця (студента), які “ведуть” до досягнення суто педагогічних цілей, до розв’язання педагогічних завдань; йдеться про своєрідну “дорожню карту” (М. Альберт, М. Мескон, В. Стівенсон, Ф. Хедоурі), або про “вибір необхідного спрямування розвитку із певної множини альтернатив” (І. Герчікова).

Зрозуміло, що саме остання складова модельного уявлення про феномен “творча особистість учителя” (студента, який обирає педагогічну спеціальність) як на рівні змісту чи не найрельєфно відображає і спеціалізацію педагога (вчитель школи першого ступеня, іноземних мов, технологій тощо), так і в ракурсі трифазового виявлення педагогічної сфери діяльності (орієнтовна, виконавча, контрольна). До того ж, саме окреслена складова моделі репрезентує своєрідність індивідуального стиля особистості та її діяльності, де полярними, як відомо, виступають емоційно-імпровізаційний та розсудливо-методичний. Відтак, як нам видається, у такий спосіб створюється логічно вмотивоване уявлення про “загальне”, “особливе” й “одиничне” щодо означеного конструкта.

Ядром творчої особистості фахівця (студента) виступає його духовність. Принагідно зауважимо, що сучасна філософсько-психологічна інтерпретація цього феномену, на наш погляд, якраз і враховує той безсумнівний факт, що проблема духовності цікавить людство віддавна (С. Аверинцев, Д. Лоев, Г. Сковорода, П. Юркевич та ін.). Сучасні дослідники (В. Андрущенко, Л. Буєва, С. Клепко, Р. Охрімчук, І. Степаненко, В. Шинкарук) виробили дослідницьку позицію щодо трактування духовності як вищого рівня розвитку особистості, “на якому основними мотиваційно-смысловими регуляторами її життєдіяльності є вищі людські цінності”.

По-третє, система вмінь і способів діяльності вчителя, яка охоплює спроможність освітнього середовища щодо формувального впливу на комунікативну, математичну, природничу, технічну, соціальну, громадянську та здоров’язбережувальну компетентності дитини молодшого шкільного віку, актуалізує потребу у вияві ними саме інноваційного підходу – видозмін різноманітних його ініціатив і нововведень в освітньому просторі. Ідеться про потребу в самореалізації педагогом наявного інноваційного потенціалу, про вияв його готовності удосконалювати освітнє середовище в цілому і власну педагогічну діяльність зокрема.

Ми виходили з того, що освітнє середовище створює унікальну педагогічну реальність, яка ініціює інноваційні процеси в системі по-

чаткової освіти; компетентна діяльність учителя виступає вирішальним чинником, який впливає на сприймання, оцінювання, освоєння і застосування товариством (вихователями груп подовженого дня, педагогами, практичним психологом, шкільним бібліотекарем, соціальним педагогом) будь-яких педагогічних новацій.

Як зазначалось, вища педагогічна школа є основним етапом особистісно-професійної підготовки конкурентноздатного педагога. Оскільки ж готовність до створення освітнього середовища початкової освіти дитини складає важливий аспект підготовки вчителя початкових класів, то, як засвідчують напрацювання науковців, які досліджують проблематику професійної освіти, педагогічно доцільно сфокусувати увагу на таких компонентах означеної готовності: ціннісно-мотиваційний (змістовим ядром якого виступає важливість усвідомлення студентами професійної цінності освітнього середовища, зокрема, початкової ланки освіти задля випереджувального саморозвитку дитини); когнітивний (що репрезентований педагогічними знаннями про особливості освітнього середовища та напрямки впливовості на процес формування творчої індивідуальності молодшого школяра); операційно-діяльнісний (який віддзеркалює сформованість у студентів умінь збагачувати, зберігати й оновлювати педагогічні ресурси освітнього середовища початкової школи, досягати у професійній діяльності педагогічну взаємодію із представниками соціономічних професій, що визначають визначені ресурси); рефлексивний (інтегральним показником якого виступає здатність майбутнього вчителя початкових класів до самоаналізу, самооцінки, самокорекції, самокритичності до прогнозування наслідків власного особистісно-професійного впливу на освітнє середовище початкової освіти молодших школярів).

З урахуванням вищезазначеного, у нашому досвіді роботи, спрямованій на формування у студентів готовності до створення освітнього середовища учнів початкових класів, ми зосередились на реалізації сукупності таких педагогічних умов: формування ціннісного ставлення майбутніх учителів до створення освітнього середовища в початковій ланці освіти дитини; забезпечення позитивного спілкування студентів-практикантів у підсистемі “студент–фахівці–соціономісти

початкової школи”; домінування інтерактивних форм навчально-пізнавальної діяльності студентів у процесі навчання. Так, на педагогічному факультеті Ізмаїльського державного гуманітарного університету було експериментальним шляхом доведено конструктивність таких форм і методів: проблемні лекції, аналітичні різнорівневі завдання, кейс-метод, складання портфоліо досягнень, ділові ігри, бесіди-діалоги у малих групах. Особливо ефективною виявилась практика заохочення студентів до проектної діяльності з опорою на такий алгоритм: “що треба знати і вміти задля результативного впливу на створення освітнього середовища сучасної початкової школи”; “що я знаю, умію”; “що не виходить або потрібно/хочу дізнатися”; “обґрунтування вибору теми власного проекту”.

Готовність студентів до створення освітнього середовища в початковій школі виступає важливим результатом успішної професійної підготовки і є одним із параметрів їх здатності до педагогічних інновацій.

Перспективи подальших пошуків вбачаємо у розробці технології педагогічно доцільного використання можливостей кредитно-трансферної системи забезпечення студентоцентрованого навчання – передумови формування конкурентноспроможного педагога до запровадження інновацій та їх творчого втілення в освітнє середовище сучасної початкової школи.

Список використаної літератури

1. Ясвин В. Образовательная сфера : от моделирования к проектированию / В. Ясвин. – М., 2011. – 365 с.
2. Соціолого-педагогічний словник (за ред. В. В. Радула). – Вид. 2-ге – Харків, 2015. – 444 с.
3. Беляєв Г. Ю. Педагогическая характеристика образовательной сферы в различных типах образовательных учреждений / Г. Ю. Беляєв. – М., 2000. – 288 с.
4. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи : монографія / Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, В. О. Мартиненко та ін. – К., 2014. – 346 с.

5. Приходченко К. Середовищний підхід до навчання та виховання молоді / К. Приходченко // Шлях освіти. – 2010. – № 3. – С. 22–27.

Стаття надійшла до редакції о 2.02.2016

Кичук Н. В. Готовность будущего учителя начальных классов к созданию образовательной среды учащегося как результат профессиональной подготовки к инновационной деятельности

В статье затронута проблема активизации учителем познавательной самостоятельности младших школьников через профессионально компетентное использование такого ресурса – создание образовательной среды в начальной школе. Обоснована целесообразность рассматривать готовность будущего учителя начальных классов к созданию образовательной среды в качестве результата его профессиональной подготовки к инновационной деятельности.

Ключевые слова: образовательная среда, учитель начальных классов, моделирование, проектирование, реализация образовательной среды.

Kichuk N. V. Readiness of a future primary school teacher to the creation of a pupil's education environment as a result of professional preparation to innovation activity

In the article it is presented the problem of activization by the teacher of the cognitive independence of junior schoolchildren through professionally competent use of such resource – creation of the educational environment at a primary school.

It is proved the expediency to consider the readiness of a future elementary school teacher to the creation of the educational environment as result of its preparation for innovative activity.

Keywords: educational environment; elementary school teacher; modeling, design and implementation of educational environment.